

Új monográfia a kelet-európai örmény közösségek történetéről

*Claude Mutaflan: La Saga des Arméniens de l'Ararat aux Carpates.
Les Belles Terres, Paris 2018. 448 old.*

A nemzetközi armenisztikában mindig kiemelt fontossággal bírt az örmény kolóniák (*galut'*, *galt'avayr*), illetve diaszpórák (*spriwk'*, *spyurk'*) kutatása. Ugyanakkor ezek a vizsgálatok elsősorban a Közel-Keleten, az egykori Bizánci Birodalom területén, valamint a Mediterráneumban megtelepült és létezett örmény közösségek történetére koncentráltak. Ugyanakkor a Kelet-Európában élő örmény közösség történetének a tudományos vizsgálata a közelmúltig a háttérbe szorult. Ennek az volt az oka, hogy a kilencvenes évek elejére e témával foglalkozó és egyúttal a kiválóan képzett kelet-európai tudósok többsége eltávozott az élők sorából. Ezenfelül a kelet-közép-európai kolóniák közül az erdélyi örménység története csupán a 2000-es évek elején került mind a hazai és mind a nemzetközi tudományos kutatások homlokterébe. Ugyanakkor az 1990-ben végbement politikai változásoknak köszönhetően új lehetőségek nyíltak meg a tudomány művelői számára: tudniillik elérhetővé váltak számukra azon nyugat-európai és szentszéki levéltárak, amelyek tetemes számú forrásanyagot őriznek a kelet-közép-és kelet-európai örmény közösségek történetéről. Mindeközben a régióban felnőtt egy új, a világra nyitott kutatógeneráció, amely tudományos kutatásai révén új eredményekkel gazdagították a nevezett régió örmény diaszpóráiról szóló ismereteinket, amelyekre az utóbbi években a nyugat-európai és az amerikai tudományosság is felfigyelt.

Ezek az új eredmények felkeltették a Párizsban élő, oktató és kutató francia-örmény történész Claude Mutaflan tudományos érdeklődését is, amelynek folytán született a címben megnevezett mű. A nemzetközileg elismert, neves kutató már lassan fél évszázada kutatja, vizsgálja az örmény közösségek történetét. Sőt a középkori, a keresztes hadjáratok szempontjából

oly fontos Kilikiai Örmény Királyság történetének kutatásával már eddig is maradandót alkotott.

Claude Mutaflan érdeklődése csupán a jelenlegi közel egy évtizedben fordult a kelet-közép-, illetve kelet-európai régióban élt örmény közösségek történelme felé. A könyv születésével kapcsolatban azonban azt is meg kell jegyezni, hogy ez a munka egy nagy, átfogó, a kelet-európai örménység történetéről szóló nemzetközi kiállítás katalógusának indult. Sajnos ez a projekt számos logisztikai probléma miatt nem valósulhatott meg, de helyette, Claude Mutaflan állhatatos, szívós és egyúttal következetes munkájának köszönhetően megszületett egy nagyon igényes könyv. Létrejöttét nagyon komoly feltáró munka előzte meg. Claude Mutaflan az utóbbi években gyakorlatilag végigjárta Lengyelországot, Magyarországot, Örményországot, Románia és Ukrajna levéltárait, s ezek anyagából származik az általa feldolgozott bőséges iratanyag.

A könyve bevezetőjében a szerző részletesen ír a kelet-európai örmény közösségek születéséről és azt kiváltó okairól. Részletesen kitér azokra a politikai (pl. a középkori önálló államiság megszűnte) és gazdasági okokra, melyek az örménység szinte apokaliptikus méreteket öltő, tömeges, a 11. század közepétől kezdődő elvándorlásához vezettek. Claude Mutaflan művében azt is nyomatékosítja, hogy a 17. század első harmadáig az anyaországi területekről folyamatos volt az örménység utánpótlása és megtelepülése Kelet-Európában, más szóval nemzedékről nemzedékre folyamatos volt az örmények – elsősorban a bizonytalan politikai helyzet indokolta – menekülése. Különösen azért következett ez be, mert az anyaországi területek szinte állandóan nagyhatalmak ütközőzónájában helyezkedtek el, és folyamatos háborúk meg

éhínségek pusztították az örmények lakta területeket. Itt fontos megjegyezni, hogy a kora újkorra Örményország egyfelől államisága hiányában, másfelől a fokozatos elvándorlások következtében csupán földrajzi és nem állami entitást jelölt. Sőt a folyamatos el-, illetve kivándorlás miatt a keresztény vallású örmény őslakosság anyaországában szabályosan kisebbségre került.

A könyv külön-külön nagy fejezeteket szentel a galíciai (akkori lengyelországi, ma ukrainai), a krími és a moldvai örmény közösségek történetének, amelyeket a középkortól egészen napjainkig tárgyal. Ugyancsak önálló és nagy rész található a magyarországi és az erdélyi örmény közösségek történetéről. Ebből megismerhetjük a középkori Esztergom örmény közösségének mindenapjait és pusztulását, amely az 1241. évi tatárjárás alatt következett be. A könyvben értelemszerűen nagy hangsúlyt kap az erdélyi örmény közösség története. Mutaflan azonban nem állt meg egyszerűen az örmények 1668–1672 közötti betelepülésénél. Komoly figyelmet szentelt a befogadó állam, az Erdélyi Fejedelemség történetének, a legújabb hazai és nemzetközi Erdély-kutatásokra figyelve foglalta történeti keretbe az erdélyi örmények sorsát. Sőt azt is figyelembe vette, hogy a 14. század vége óta folyamatos volt kisebb örmény közösségek jelenléte Erdélyben, különösen Nagyszebenben és Brassóban (Bolgárszegen). Az örmények kora újkori megjelenésével kapcsolatban a szerző kiemelte I. Apafi Mihály (sz. 1632, uralk. 1661–1690) erdélyi fejedelem „történelmi lépését”. Az ő 1680. évi rendelete tette lehetővé megtelepedésüket a Fejedelemség területén. A szerző fontosnak tartotta továbbá azt is kihangsúlyozni, hogy az örmények betelepülésében szerepet játszott Erdélynek a vallási toleranciája, miközben Lengyelországban és Moldvában az örményeket több ízben érték inzultusok elsősorban hitük miatt.

Claude Mutaflan maga az erdélyi örmények katolizációját szükségszerűen elkerülhetetlennek véli, ám az erdélyi örménységre nézve kártékonynak találja, mert ezzel a lépéssel szerinte az örmények öntudata és önképe gyengült. A diaszpórában

létrejött közösségekben az örmények keleti, apostoli (*arzak'elakan*) rítusú hite testesítette meg magát az örmény identitást, illetve az örmény egyház jelentette a közösségekben az élő kapcsolatot az anyaországi területen élő örményekkel és az örmény egyház fejével, a katolikusszal. A katolizáció okait mindenekelőtt az 1680-as évek végén meggyengült Fejedelemségben és az 1690. évi impériumváltásban látta. Nézetét azzal támasztja alá, hogy lengyelországi (leMBERGI) példából adódóan az egyházi unió az anyaországi kötelekeket szüntette meg, ami jelentős hatással volt az 1689-ben Lembergben katolizáló erdélyi örményekre is.

Claude Mutaflan az erdélyi vallási egyesülés kapcsán részletesen foglalkozik az erdélyi örmények katolizációját lebonyolító Oxendio Virziresco (1654–1715) moldvai születésű örmény unitus (katolikus) püspökkel. A szerző értelemszerűen nagyon részletesen kitér pályájára, a helyi közösséggel fennálló, konfliktusoktól sem mentes egyházi politikájára, valamint Szamosújvár vagy másik nevén Armenopolis alapításában játszott nélkülözhetetlen szerepére. A püspök életpályáját precízen tárgyalja a szerző, azonban egy apróbb hibát elkövet. Azt tartja ugyanis, hogy Oxendio Virziresco püspök 1696 és 1699 között oszmán-törökök fogságában lett volna Konstantinápolyban, és csupán az 1699. évi karlócai békekötést követően szabadult volna ki. Az igazság ezzel a szemben az, hogy Oxendio Virziresco püspök soha nem volt az oszmán-törökök fogságában. Ugyanis éppen ebben az időben (1697–1699 között) konfrontálódott vallási kérdésekben az erdélyi örmény közösségekkel, és így ez ügyben Bécsbe, Lembergbe, Rómába vagy Varsóba nem írhatott volna állítólagos fogságából sajtó kezű olasz és latin nyelvű jelentéseket beszercei, görögényszentimrei, gyergyószentmiklósi, kolozsvári vagy nagyszebeni kelezésekkel.

A könyv legnagyobb erénye (több más mellett), hogy a tudományos igényességgel megírt tanulmányok mellett rengeteg kép található a krími, a lengyelországi, a moldvai és az erdélyi örmények máig fennmaradt épített és kulturális örökségéről. Ezen túlmenően számos fotó szerepel a lengyel, a

román, az ukrán és a magyar közgyűjteményekben őrzött, felbecsülhetetlen értékű örmény középkori és kora újkori illuminált kódexekről is. Ezek a kincsek ugyanis nem a korabeli Örményország, hanem Kelet-Közép- és Kelet-Európában, az ott alapított örmény monostorokban (*vank'*) és parókiákon születtek.

Összefoglalva Claude Mutafian könyve nemcsak a szigorúbb értelemben vett armenológia, hanem az erdélyi, a lengyel, a magyar, a román (moldvai) és az ukrán történettudomány számára is hiánypótló és immár megkerülhetetlen munka, amely egységes egészként tekint a kelet-európai örmény közösségek történetére, s azt is sugallja, hogy lengyelországi, a moldvai és az erdélyi örmény diaszpórák testvér-közösségek voltak, hiszen viszonylag hosszú ideig

szoros gazdasági kapcsolatban álltak egymással. Itt csupán annyi különbség mutatkozik meg, hogy míg a lengyelországi 1626-ban és az erdélyi örmények 1689-ben katolizáltak, addig a moldvai örmény közösség a sorozatos katolizálási kísérletek ellenére is megmaradt eredeti keleti rítusában. Ám ennek ellenére az előbb említett gazdasági kapcsolatok fennmaradtak egészen a 19. század közepéig, mert a 17. századi katolizáció miatt a lengyelországiak és az erdélyiek lassan, de biztosan beolvadtak az őket körülvevő többség kulturális és nyelvi közegebe, míg a moldvaiak a közelmúltig meg tudták őrizni eredeti örmény identitásukat és archaikus nyelvjárásukat.

Nagy Kornél

Egy újjáélelt kastély falképei

*Fehér János: Az olaszteleki Daniel-kastély és 17. századi falképei.
Daniel Kastély Egyesület, Olasztelek, 2016. 175 old., 234 illusztráció*

Az olaszteleki Daniel-kastély helyzete az erdélyi viszonyok között kivételesen szerencsésnek, példaértékűnek mondható. A kommunista évtizedeket és a rendszerváltást viszonylag ép állapotban átvészelt épületet és a környező telket 2009-ben vásárolták meg jelenlegi tulajdonosai, Rácz Attila és Lilla, akik turisztikai rendeltetést szántak neki. Ennek megvalósítása érdekében a vásárt követő öt év alatt (2014-ig) előbb régészeti, művészettörténeti és történeti kutatásnak vetették alá, ezt követően példamutatón restaurálták alkalmassá téve a kastélyszálló funkcióinak betöltésére. A történetben dicséretreméltó és követendő példa az is, hogy a felújítással párhuzamosan elkészült a kastély alább bemutatásra kerülő monográfiája is. Az igényes megjelenésű kötet egyszerre teljesíti egy szakmonográfia kívánalmait, és próbálja felkelteni a környék építészeti emlékei iránt fogékony turisták érdeklődését.

A kötet szerzője nem szorul különösebb bemutatásra, így munkásságát csak néhány szóban vázolom. A Babeş-Bolyai Tudományegyetem Történelem és Filozófia Karán szerzett művészettörténeti oklevelet és mesteri címet több mint egy évtizede. Vargyasi származásúként már akkor elkezdett foglalkozni a vargyasi Daniel család vargyasi és olaszteleki kastélyaival. 2007-ben Teleki Mihály fejedelmi kancellár udvartartási naplójának¹ kiadásával hívta fel magára a szakma figyelmét. A forrás precíz átírása és mutatósága példaértékű a műfajban, részletes bevezetőjében ugyanakkor alapos és hiánypótló kutatást közöl Teleki Mihály udvaráról. A 17. századi, elsősorban Apafi kori erdélyi udvartörténeti források feltárása jelentős vetülete lett és maradt kutatásainak, ahogy

¹ *Teleki Mihály udvartartási naplója (1673–1681)*. Bevezetővel, jegyzetekkel, mutatóval közléteszi Fehér János. Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány, Kvár 2007.